

postali vodilni člani NSDAP. Največ uspeha med organizacijami je imela nemško-nacionalistična organizacija *Deutscher Schulverein*, ki je financirala nove šole in nemške knjige. Slovenska *Družba sv. Cirila in Metoda* na Koroškem ni imela širše podpore. Rivalstvo med liberalnim učiteljstvom in slovenskim konservativnim duhovništvom je določalo značaj kulturnih in političnih organizacij znotraj podeželskih skupnosti. Vendar to politično tekmovanje ni imelo odločilnega vpliva na prebivalstvo, dvojno članstvo je bilo do 1918 kar pogosto. Šele po 1920 je prišlo do dokončne nacionalne diferenciacije. Na eni strani se je aktiviral *Kärntner Heimatdienst*, na slovenski strani pa je cerkev zapustila politično sceno in nemški nacionalizem je postal povsem dominanten.

Osmo in zadnjo knjigo zbirke ESF je pod naslovom »*Ethnic Identity in Urban Europe*« (1992, 28 + 440 strani) uredil Max Engman (rojen 1945, profesor v Åbo) in sodelavci Francis W. Carter, Anthony C. Hepburn in Colin G. Pooley. Knjiga ima 17 problemskih razprav: Els Witte in Machteld De Metsenaere (oba iz Bruslja), Flamci v Bruslju; Anthony C. Hepburn (Sunderland, Anglija), Katoliška skupnost v Belfastu 1850–1940; Colin G. Pooley (Lancaster, Anglija), Irci v Liverpoolu okrog 1850–1940; Max Engman, Finci v Sankt Peterburgu; Einar Niemi (Tromsø, Norveška), Kveni v Vadstvu na severnem Norveškem 1850–1940; Andreas Moritsch, »Slovenci« in »Nemci« v Celovcu in Borovljah na južnem Koroškem 1850–1940; Marina Cattaruzza (Trst), Slovenci in Italijani v Trstu 1850–1914; Angelo Ara (Pavia), Židje v Trstu; Francis W. Carter, Etnične skupine v Krakovu; Gary B. Cohen (Oklahoma), Nemška manjšina v Pragi 1850–1918; Monika Glettler (München), Slovaki v Budimpešti in Bratislavi 1850–1914; Constantinos Svolopoulos (Atene), Grki v Carigradu 1856–1908. Ostalih pet razprav je komparativnega značaja in so jih prispevali že omenjeni Pooley, Carter, Engman, Cohen, Cattaruzza in Niemi. O Moritschevi razpravi tu ne bomo posebej poročali, saj je v slovenščini izšla leta 1992 v prvi številki *Zgodovinskega časopisa* (str. 13–31). Opozoriti pa moramo na to, da dajeta obe Moritschevi študiji v naši seriji, ona v sedmi knjigi o ruralni problematiki ter ta v osmi knjigi o urbanski problematiki, dragoceno in novo analizo narodnostnega razvoja na Koroškem; z njo se bo moral seznaniti vsakdo, ki ga zanimajo slovenski nacionalni problemi.

Marina Cattaruzza spremlja Slovence in Italijane v Trstu v obdobju 1850–1914, opisuje formiranje nacionalne identitete, etnično-demografsko-socialno strukturo, mrežo organizacij in društev, italijanske težnje po hegemoniji itd. Cattaruzza opisuje dva vala naseljevanja v Trstu, prvega v letih 1860–1900, ko se naseljuje slovensko agrarno prebivalstvo iz Kranjske in goriške okolice, in drugega v letih 1900–1914, ko prihajajo migranti iz kraljevine Italije in z etnično mešanih ozemelj, zlasti iz Istre. Po letu 1900 se je med Slovenci ustavila asimilacija, v Trstu je rasla slovenska buržoazija. Leta 1910 je delež Slovencev v najbogatšem okraju, v Novem mestu, znašal 23%, prav toliko kot v delavskem okraju Sv. Jakob.

Posebej moramo opozoriti še na odlično študijo, ki jo je napisal Angelo Ara o Židih v Trstu, njihovi zgodovini, razvoju prebivalstva, nacionalnem in političnem zadržanju, socialni strukturi itd.

Damijana Zelnic

Feliks J. Bister, **Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju**. Življenje in delo 1872–1918. Ljubljana : Slovenska matica, 1992. 295 + XXXVIII strani.

Feliks J. Bister, »**Majestät, es ist zu spät...**«. **Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918**. Wien : Böhlau, 1995. 393 strani.

Feliks J. Bister, rojen dva in pol meseca pred začetkom druge svetovne vojne (12. 6. 1939), koroški Slovenec iz Svetne vasi v Rožu, študent klasične gimnazije v malem semenišču na Plešivcu in zgodovine na dunajski univerzi, je postal potem tudi po svojem stalnem bivališču dunajski Slovenec. V letih 1990–95 vodi ljubljansko izpostavo Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo.

Pri študiju zgodovine si je že zgodaj izbral za disertacijo opis Antona Korošca. Korošec je bil najprej voditelj štajerskih Slovencev, potem predsednik hrvaško-slovenskega kluba v državnem zboru in njegovega naslednika jugoslovenskega kluba. 30. maja 1917 je prebral znamenito majniško deklaracijo. Ko je še istega leta Krek umrl, Šušteršič pa se je izločil iz stranke in gibanja, je postal Korošec nesporni voditelj največje slovenske stranke in je to ostal vse do svoje smrti 14. decembra 1940. Leta 1918 je bil predsednik slovenskega Narodnega sveta in predsednik Narodnega sveta v Zagrebu ter šef kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Kot tak je postal podpredsednik prve vlade Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Odtlej je bil, na vladi ali v opoziciji, v ospredju jugoslovenskega političnega življenja. Skoraj 8 let in pol je bil (z večjimi in krajšimi presledki) minister, vmes pa je bil skoraj dve leti konfiniran. Bil je minister za promet, gozdove in rudnike, prosveto in kot edini nesrb v vsem tem času tudi minister za notranje zadeve (1928, 1935–38) ter predsednik vlade (27. 7. 1928–6. 1. 1929). Kakorkoli presojava njegovo politiko, je gotovo, da je bil edini slovenski politik, katerega format je presegal slovenski okvir in ki je mogel v določeni meri vplivati na državno politiko.

Bistrov izbor disertacije je naletel na razumevanje pri profesorju dr. Erichu Zöllnerju, ki mu je tudi pomagal, da je dobil stipendijo za študij v Jugoslaviji, kjer si je v arhivih, knjižnicah in pri ljudeh v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Dubrovniku in drugod nabral zelo veliko gradiva, spoznal pa tudi, da v disertacijo vsega tega gigantskega blaga ne bo mogoče zajeti. Zato jo je omejil na čas do konca prve vojne.

Tako je leta 1990 predložil profesorjema Andreju Moritschu in Arnoldu Suppanu tekst z naslovom »Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat« ter z njim doktoriral na dunajski univerzi.

Da je disertacija takoj zbudila veliko zanimanje pri nas, se bo zdelo vsakomur razumljivo. Tako je že 1992. leta pri Slovenski matici izšla knjiga, ki jo je mojstrsko ponašil Janko Moder. Res je tudi, kar je bilo rečeno v šali, da zlepa ne bo knjige, ki bi pri nji sodelovala bister in moder pisec. Moder je v svoji »opombi prevajalca« zapisal tehtno misel, »da bi bila ena od hvaležnih nalog slovenistov raziskati« slovenski parlamentarni jezik, »to vejo slovenskega nenabožnega govorništva v času še pred slovensko univerzo«.

Če se zdi izid monografije o Korošču v slovenščini razumljiv, pa nas mora njen izid v nemščini po svoje presenetiti in prav posebej razveseliti. Globoko smo hvaležni založbi Böhlau, da se je odločila za objavo. Knjiga je dobila v nemščini tudi zelo privlačen naslov: »Majestät, es ist zu spät...« (Veličanstvo – prekasno), po besedah, ki naj bi jih Korošec po lastnem pričevanju izgovoril cesarju na zadnjem sprejemu 12. oktobra 1918, ko ga je ta s solzami v očeh rotil, naj vendar Slovenci ostanejo zvesti Avstriji (str. 258 slov. izd., str. 312 nem. izd.). Z nemško izdajo se je avstrijskim in drugim nemščine večšim bralcem odprl del slovenske zgodovine in življenja enega naših najpomembnejših politikov.

Prvi del, ki popisuje Koroščevo izvor, študij in delo pred izvolitvijo v dunajski parlament 29. maja 1906, je dokaj kratek, drugi in tretji del pa sta približno enako obširna. Pri opisu državnozbornske volilne reforme leta 1907 Bister pravilno omenja, da so dobili Slovenci 24 poslanskih mest, vendar pa se moti, ko pravi, da je bilo pri tem 23 čistih slovenskih mandator, štiriindvajseti pa je bil »hrvaško-slovenski mandat v Istri« (str. 52 slov. izd., str. 63 nem. izd.). Po Milku Kosu navaja zato le 23 slovenskih poslancev (str. 96 slov. izd., str. 117 nem. izd.). Vendar v Istri ni bilo nobenega hrvaško-slovenskega mandata. Slovenski mandat v Istri je bil čist slovenski mandat, prvi, ki so ga istrski Slovenci kdaj dobili v državnem zboru, in je obsegal občine Dekani, Dolina, Marežige, Očisla-Klanec in Pomjan iz koprškega sodnega okraja ter ves sodni okraj Podgrad. Vendar so tako leta 1907 kot 1911 Slovenci za poslanca v tem vol. okraju kandidirali in izvolili Matka Mandiča, Hrvat iz Kastavščine, duhovnika in urednika, ki je živel v Trstu in tu tudi umrl 13. 5. 1915. Mandič je bil Hrvat, toda glasovi zanj so bili slovenski. Podobno je bilo s Hohenwartom od sedemdesetih do devetdesetih let: grof Hohenwart je bil Nемец, toda bil je slovenski kandidat in glasovi zanj so bili slovenski.

Drugi del Bistrove monografije govori o Koroščevem delu v parlamentu od prve izvolitve do prve svetovne vojne, zajema pri tem tudi dobršen del celotne slovenske politike tega časa, ne ukvarja pa se s štajerskim deželnim zborom in Koroščevim delom v njem, saj je študija omejena že po naslovu na državni zbor. Tretji del je najboljše in govori o času prve svetovne vojne. Lahko bi rekli, da se pripoved konča s Koroščevim odhodom 27. oktobra 1918 z Dunaja v Švico, čeprav navaja še nekaj poznejših dejstev.

Knjiga se zelo prijetno bere, slog nam kaže, kako se je znal Bister dvigniti nad bedne dogodke in konflikte tistih dni in gleda nanje s sočustvovanjem in razumevanjem, obenem pa z določene višine in oddaljenosti.

Četrty del daje na pičlih šestih straneh zaključke. Velja jih brati natančno in s premislekom. Temu delu je dal Bister v slovenski knjigi naslov »Človek in politik Korošec v habsburški monarhiji«, v nemški knjigi pa malo drugačnega: »Anton Korošec als Politiker und Staatsmann in der Endzeit der Habsburgermonarchie – Versuch einer Beurteilung«.

Naj navedem nekaj misli iz teh zaključkov:

Prva svetovna vojna z nacionalistično klimo tople grede je bila gotovo ugodna za razjedajoče moči: Nemci in Ogrska so »v svojem šovinizmu pokopali monarhijo kot večnarodno državo in pripravili pot letu 1918« (Hermann Baltl)... Če se je torej narodnostni boj stopnjeval do vrelišča, so tega daleč najmanj krivi Korošec in južnoslovanski parlamentarci. Tako avstrijsko in tako habsburško kakor Slovenci, ki so v svoji držbi bolj ali manj videli zapoved katoliške vere, najbrž ni bilo nobeno drugo ljudstvo donavske monarhije (str. 269). Korošču se je posrečilo zbrati južne Slovence vseh odločujočih političnih skupin na novi državni podlagi. Ni pa mu bil usojen uspeh pri iskanju avstrijskih zaveznikov, ki bi bili pri volji in zadosti močni, da bi zavezili sredobežne družbene težnje in jih premagali v novi državni zvezi, ki je nastajala ob Donavi – zadnji del tega stavka je v slovenščini nekoliko nejasen, pa naj mu zato dodam nemško besedilo: »...die zentrifugalen gesellschaftlichen Tendenzen einzudämmen und einen modernen habsburgischen Staatenbund an der Donau zu errichten« (str. 324). Bister domneva, da je Korošec »že januarja 1918 pokopal svoje upanje na rešitev južnoslovanskega vprašanja v okviru monarhije« (str. 268), in je mnenja, da Slovenci oktobra 1918 niso imeli več nobenih drugih alternativ (nemško str. 321, slovensko malo drugače str. 266). Navedel sem le nekaj misli, lahko bi jih seveda še veliko več – temu bralcu bi se zdele najpomembnejše ene misli, drugemu druge – dovolj jih je za premišljevanje o teh usodnih dneh naše zgodovine.

Peti del in dodatek obsegata slike, dokumente, faksimile, vire ter imensko kazalo. Dr. Feliks J. Bistru moramo biti res hvaležni za obe lepi knjigi: zapolnil je veliko vrzel v našem zgodovinospisju in pomagal naši zgodovini v veliki svet.